

Казміренко В. О.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГО-ЮРИДИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ РОЗБОУ

Анотація. У статті розкрито поняття суспільної небезпеки особи розбійника. Зазначено, що суспільна небезпека особи – певний соціально-психологічний стан, а не правове положення винного, що є передумовою, а не наслідком вчиненого злочину. З врахуванням специфіки розбою надзвичайно важливою є характеристика його суб'єктивної сторони, тобто тих психічних процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, характеризують його волю та проявляються в самому злочинному діянні та ставленні особи до діяння, що нею вчинене. Розкрито поняття та основні ознаки суб'єктивної сторони розбою. Встановлено, що під час вчинення насильницького майнового посягання злочинець діє не тільки умисно стосовно того, щоб вчинити розбійний напад, але й з умислом застосувати насильство до потерпілого як засіб заволодіння його майном. Під час визначення умислу слід враховувати фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Оскільки розбій – злочин із формальним та усіченим складом, адже об'єктивної шкоди може бути й не заподіяно, але винна особа несе відповідальність, оскільки її дії становлять реальну суспільну небезпеку.

Ключові слова: суспільна небезпека, суб'єктивна сторона, умисел, вина, розбій, злочинець.

Постановка проблеми. Злочин – це людський вчинок, найбільш закономірним і найбільш важливим у ньому є психологічний аналіз – вивчення злочину як прояву властивостей особи, розкриття мотивів і мети поведінки злочинця. Обрання конкретного способу вчинення злочину детерміновано суто індивідуально-психологічними особливостями (схильностями) суб'єкта, тому закономірним є саме психологічний аналіз діяння. Тим паче, що навіть під час порівняння крадіжки з вимаганням, грабежем та розбоєм, останні містять складову психологічного чи фізичного насильства як способу реалізації корисливої мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільна небезпека кожного злочину в кримінальному праві визначається насамперед важливістю об'єкта злочину, тобто тих суспільних відносин, на які спрямовано злочинне посягання суб'єкта. Однак поряд з об'єктом злочинного посягання ступінь суспільної небезпеки конкретного злочину визначається також способом дій, ознаками, що характеризують суб'єктивну сторону вчиненого злочину, властивостями суб'єкта злочину [1].

С.А. Велієв [2, с. 158] зазначав, що суспільна небезпека особи – це певний соціально-психологічний стан, а не правове положення винного, що є передумовою, а не наслідком вчиненого злочину. Саме такий погляд панує в кримінально-правовій науці.

З врахуванням специфіки розбою, надзвичайно важливою є характеристика його суб'єктивної сторони, тобто тих психіч-

них процесів, що відбуваються у свідомості суб'єкта, характеризують його волю та проявляються в самому злочинному діянні й ставленні особи до діяння, що нею вчинене [3, с. 46].

Суб'єктивна сторона характеризується такими ознаками, як вина, умисел чи необережність, мотив і мета вчинення злочину. Повне й всебічне встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, визначення ступеня суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, а також індивідуалізації покарання.

Вина – основна й обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Питання про вину як суб'єктивну передумову кримінальної відповідальності завжди займало першорядне місце серед правових проблем. А.Н. Трайнін називав вину психічною ниткою, яка пов'язує особу зі злочинним результатом його дій [4, с. 259; 5]. Кримінальній відповідальності та покаранню підлягає тільки особа, яка є винною у вчиненні злочину, тобто така, що умисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння [6, с. 303–314; 7; 8].

Користуючись поняттям «вина», фахівці з кримінального права досить часто вказують на його «психологізм», на необхідність відповідності положенням психології (хоча воно є скоріше морально-етичним). Однак сам опис поняття вини робиться без звертання до психологічних дефініцій, а шляхом логічного конструювання виключно юридичних понять. Так, наприклад, В.П. Мальков трактує вину як матеріально-правове й процесуально-правове поняття, ототожнюючи її із засадами кримінальної відповідальності, тобто зі злочинним цілісністю. При цьому він стверджує, що згадування про злочин як свідому вольову поведінку ще не є психологічним підходом до понять вини й відповідальності [9].

У чинному кримінальному законі, на відміну від Кримінального кодексу (далі – КК) УРСР, наявне загальне визначення поняття вини (ст. 23 Загальної частини КК України): «... психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності <...>, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності». Вину складає свідоме й вольове ставлення особи не до всіх обставин, що характеризують діяння, а лише до тих, що є ознаками складу цього злочину та характеризують його об'єкт й об'єктивну сторону, а іноді й суб'єкт [10; 11].

Кожен злочин, як правило, характеризується низкою обставин, і ставлення особи до кожної з них часто буває неоднаковим. Одні наслідки вважаються винному неминучими, інші – лише можливими; настання одних наслідків він бажає, інші є небажаними. Для встановлення засад кримінальної відповідальності та для правильної кваліфікації необхідно в кожному діянні визначити наявність вини та її конкретну форму.

Поняття «вина» є передумовою та необхідною складовою тріади: вина – відповідальність – покарання. В об'єктивному смислі наявність вини зумовлює відповідальність за неї особи

й саме тому спричиняє певне покарання; у суб'єктивному – усвідомлення відповідальності за свою поведінку, а точніше за порушення певних норм, зумовлює виникнення почуття провини. І навпаки, визнання покарання несправедливим нівелює поняття відповідальності й надає можливість заперечувати власну вину [6].

Розбій належить до таких злочинів, що вчинюються лише умисно, при цьому такий умисел завжди є прямим (за результатами вивчення кримінальних справ – 100%): винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті його діяння настануть шкідливі наслідки, але при цьому все ж таки бажає поводитися саме так, а не інакше. Те, що він поводиться саме так, а не інакше, під впливом ситуації (наприклад, виктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму й вид умислу впливати не може. Не впливає на нього й ступінь визнання вини, яку, до речі, визнають далеко не всі обвинувачувані. На тлі абсолютної очевидності вчиненого злочину та спричиненої ним шкоди це свідчить про високий рівень асоціальності та криміногенності означеної категорії осіб. Проте за наявності достатньої сукупності доказів визнання вини не є обов'язковим і теоретично не обтяжує покарання, хоча поведінка в процесі судового розгляду кримінальної справи, звичайно, має значення.

Під час вчинення насильницького майнового посягання злочинець діє не тільки умисно стосовно того, щоб вчинити розбійний напад, але й з умислом застосувати насильство до потерпілого як засіб заволодіння його майном. Тобто до змісту умислу суб'єкту розбою входить усвідомлення того, що, по-перше, він вчиняє напад, поєднаний із насильством щодо потерпілого; по-друге, це насильство є способом вилучення майна, щодо якого нападаючий не має ніякого права (ні дійсного, ні передбачуваного). Однак, оскільки насильство над потерпілим є не метою, а інструментом (засобом) досягнення основної корисливої мети, щодо тяжкості й наслідків застосованого насильства можливий не лише прямий, але й непрямий умисел [12, с. 35].

Тому під час визначення умислу слід враховувати фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Усебічне й вичерпне дослідження способу вчинення злочину в сукупності з іншими обставинами справи дозволяє встановити дійсний зміст умислу суб'єкта розбою, виходячи зі збитку чи шкоди здоров'ю потерпілого, і тим самим уникнути помилок під час кваліфікації діяння [13, с. 46].

Оскільки розбій – злочин із формальним та усіченим складом, об'єктивної шкоди може бути й не заподіяно, але винна особа несе відповідальність, адже її дії становлять реальну суспільну небезпеку. Тому поняття суспільної небезпеки важливо розглядати в тісному зв'язку не тільки з об'єктивною, але й із суб'єктивною стороною злочину, а також з об'єктом і суб'єктом злочину. Представляючи властивість злочину, характеризуючи його в цілому, суспільна небезпека не може бути віднесена лише до одного із зазначених елементів [14]. Цей аргумент є одним із найбільш важливих у дискусії: чи коректно вживати як поняття «суспільна небезпечність особи злочинця», так і поняття «криміногенно активна (криміногенна) особистість».

Зазначимо також, що в поняття умислу усвідомлення злочинцем суспільної небезпеки своєї поведінки (дії чи бездіяльності) може входити або не входити, тобто воно не є обов'язковою його складовою. Умисна вина – це свідоме рішення вчинити діяння або ж свідоме припущення такої можливості. При цьому психологічна готовність до здійснення певно-

го вчинку (злочину) далеко не завжди означає усвідомлення його суспільної небезпеки. Більше того, навіть усвідомлення сутності вчиненого як злочину може бути відсутнє на момент протиправного діяння. Не обдумується й не зважується імпульсивна поведінка: суб'єкт завчасно не передбачає своїх дій, а тим більше їх наслідків. Таку поведінку не можна вважати неусвідомленою, але сам феномен «усвідомленості» тут занадто згорнутий, тому розуміння суспільної її небезпеки відбувається пізніше, якщо взагалі відбувається.

Серед великої кількості аспектів проблеми особистості злочинця, що в останні роки досліджувалися українськими науковцями в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінологічному та юридико-психологічному плані (Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, М.В. Костицький, С.А. Тарарухін та інші), найменш розробленим у спеціальній літературі слід вважати, на нашу думку, питання про доказове значення даних про особистість обвинувачуваного, обсяг і характер таких даних, а також межі й умови їхнього використання під час встановлення суб'єктивної сторони злочину. Дані про особистість допомагають встановити винність або невинуватість, визначити зміст суб'єктивної сторони та відмежувати подібні між собою за об'єктивною стороною діяння. З'ясування поглядів і моральних принципів, звичок, характерологічних і вікових особливостей, інших якостей і рис людини як індивідуальності, її ставлення до правопорядку, до інших людей і до суспільства в цілому, ціннісні орієнтації, поведінка в минулому дозволяють правильно зрозуміти мотиви та мету її дій, а це у свою чергу допомагає визначити зміст суб'єктивної сторони злочину.

Слід, однак, під час використання даних про особистість для встановлення суб'єктивної сторони злочину уникати двох можливих крайностей: з одного боку, їх ігнорування чи недооцінки, а з іншого – безпідставної переоцінки. І те, й інше неприпустимо, оскільки може призвести до двох однаково небажаних наслідків: у першому випадку – до об'єктивного призначення покарання; у другому – висновок про винність чи невинуватість особи буде ґрунтуватися тільки на «поганій» чи, навпаки, «хорошій» характеристиці підсудного за відсутності інших доказів, що суперечить вимогам повноти, усебічності й об'єктивності в дослідженні доказів.

Вивчення матеріалів кримінальних справ засвідчує наявність таких недоліків у вивченні особистості обвинуваченого:

- не встановлюються психологічні властивості, що відіграють суттєву роль у вчиненні злочину;
- вивчення особистості обмежується заповненням анкетних даних та характеристикою з місця роботи/проживання, як правило, суто формальною;
- обвинувальні висновки не містять даних про особу, у тому числі й тих, що свідчили б на користь пом'якшення/обтяження покарання (ці обставини також перераховуються формально);
- у різних документах фігурують різні дані про особу, що ніяким чином не пояснюються;
- не визначається мотивуютьуюча складова особистості (агресивність, імпульсивність тощо).

Висновки. Отже, розбій вчинюється лише з прямим умислом: винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і передбачає, що в результаті його діяння настануть шкідливі наслідки. Те, що він поводиться саме так, а не інакше, під впливом ситуації (наприклад, виктимної поведінки потерпілого) чи перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, а також будь-яких інших несприятливих обставин, на форму й вид умислу впливати не може.

Література:

1. Алексеев А.И. Криминология : [курс лекций] / А.И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1999. – 323 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981– . – Т. 1. – 1981. – 359 с.
3. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, посягань з проникненням у житло / В.С. Батиргареева. – Х. : Одиссей, 2003. – 256 с.
4. Трайнин А.Н. Уголовное право. Общая часть / А.Н. Трайнин. – М. : Учпедгиз, 1929. – 496 с.
5. Пинчук В.И. Вина : [учебное пособие] / В.И. Пинчук. – СПб. : Издательский отдел Санкт-Петербургского юридического ин-та ген. прокуратуры РФ, 1998. – 32 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
6. Ойзензихт В.А. Философские и психологические аспекты вины / В.А. Ойзензихт // Вопросы уголовного права, прокурорского надзора, криминалистики и криминологии. – Душанбе : Изд-во Душанбинского ун-та, 1977. – С. 303–314.
7. Строган А.Ю. Характеристика вины у кримінальному праві / А.Ю. Строга // Юридичний вісник України. – 2007. – № 20 (620). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/publications/?aid=1697&rid=68.
8. Утевский Б.С. Вина в советском уголовном праве / Б.С. Утевский. – М. : Юридическая литература, 1950. – 319 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.lawpages.narod.ru/predmeti/ugolovnoe_pravo.htm.
9. Мальков В.П. Субъективные основания уголовной ответственности / В.П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 91–99.
10. Гиляев Ф.Г. Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические аспекты вины : [учебное пособие] / Ф.Г. Гиляев. – Уфа : Изд-во Башкирского. гос. университета, 1978. – 59 с.
11. Петелин Б.Я. Установление умысла по делам о хулиганстве / Б.Я. Петелин // Советская юстиция. – 1990. – № 2. – С. 19–20.
12. Гагарин Н.С. Квалификация некоторых преступлений против социалистической и личной собственности / Н.С. Гагарин. – Алма-Ата : Казахстан, 1973. – 248 с.
13. Жордания И. Квалификация телесных повреждений / И. Жордания // Социалистическая законность. – № 2. – 1973. – С. 46–47.
14. Фефелов В.А. Общественная опасность преступного деяния / В.А. Фефелов // Советское государство и право. – 1997. – № 5. – С. 135–138.

Казмиренко В. А. Психолого-юридическая характеристика субъективной стороны разбоя

Аннотация. В статье раскрыто понятие общественной опасности разбоя. Отмечено, что общественная опасность разбойника – это определенное социально-психологическое состояние, а не правовое положение виновного, что является предпосылкой, а не следствием совершенного преступления. С учетом специфики разбоя чрезвычайно важна характеристика его субъективной стороны, то есть тех психических процессов, происходящих в сознании субъекта, которые характеризуют его волю и проявляются

в самом преступном деянии и отношении лица к совершенному деянию. Раскрыто понятие и основные признаки субъективной стороны разбоя. Установлено, что при совершении насильственного имущественного посягательства преступник действует не только умышленно относительно того, чтобы совершить разбойное нападение, но и с умыслом применить насилие к потерпевшему как средство завладения его имуществом. При определении умысла следует учитывать факторы как объективного, так и субъективного характера. Поскольку разбой – преступление с формальным и усеченным составом, объективно вред может быть и не причинен, но виновное лицо несет ответственность, так как его действия представляют реальную общественную опасность.

Ключевые слова: общественная опасность, субъективная сторона, умысел, вина, разбой, преступник.

Kazmirenko V. Psychological-legal characteristics subjectively robbery

Summary. In the article the concept of public danger of robbery. Indicated that public danger robber person – is a socio-psychological state, not the legal status of the offender as a condition, not a result of the crime. Taking into account the specifics of robbery, the most important characteristic is its subjective side, ie mental processes taking place in the consciousness of the subject, describing it i will appear in the criminal act and attitude of a person to acts committed by it. The concept and basic features subjectively robbery. Established that the blame is conscious and willful attitude of a person not to all the circumstances that characterize the act but only to those that are signs of the crime and characterize its object and objective way, and sometimes the subject. Established that the property in the commission of violent criminal attacks has not only deliberately relatively to commit robbery, but with the intent to use violence as a means of taking possession of the victim of his property. in determining intent should consider factors both objective and subjective. Since the robbery – a crime of formal and truncated composition, objective harm can not be caused, but the guilty person is liable because its actions pose a real danger to society. So thorough and exhaustive study method of committing the crime together with other circumstances of the case to set the actual content of the subject robbery intent, based on damage or injury of the victim, and thereby avoid errors in classifying the act.

Key words: public danger, subjective side, intent, fault, robbery, criminal.